

Atıf / Citation: Bor, Y. 2024, "Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı Belgeleri Işığında İran İşğali Sonrası Türk-İran Sınırında Türk-Sovyet Gerginliği", *Amisos*, 9/ Prof. Dr. Ergin AYAN'a Armağan Özel Sayısı, ss. 82-88, DOI: 10.48122/amisos.1503918

AMİSOS / AMISOS

Cilt/ Volume 9, Sayı/ Issue Özel Sayı (Temmuz/ July 2024), ss./ pp. 82-88
ISSN: 2587-2222 / e-ISSN: 2587-2230
DOI: 10.48122/amisos.1503918

Özgün Makale / Original Article

Geliş Tarihi/ Received: 24. 06. 2024
Kabul Tarihi/ Accepted: 31. 07. 2024

TÜRKİYE CUMHURİYETİ DIŞİŞLERİ BAKANLIĞI BELGELERİ IŞIĞINDA İRAN İŞĞALİ SONRASI TÜRK-İRAN SINIRINDA TÜRK-SOVYET GERGINLIĞI (1941-1943)

TURKISH-SOVIET TENSION ON THE TURKISH-IRANIAN BORDER AFTER THE IRAN INVASION ACCORDING TO THE DOCUMENTS OF THE MINISTRY OF FOREIGN AFFAIRS OF THE REPUBLIC OF TURKEY (1941-1943)

Yunus BOR¹

Öz

İkinci Dünya savaşı insanlık tarihinin en kanlı savaşlarından biri olmuş 60 milyondan fazla insan hayatını kaybetmiştir. Savaş bittiğinde birçok ülke kıtlık ve hastalıklarla mücadele etmiştir. Tarihin en kanlı savaşlarından biri olan bu savaşta İran savaş başladıktan iki yıl sonra İngiliz ve Sovyetler tarafından 25 Ağustos 1942'de işgal edilmiştir. İngilizler İran'ın güneyine yerleşmiş Sovyetler Birliği ise İran'ın kuzey ve kuzeybatı bölgelerinde hakimiyet kurmuştur. Türk-İran sınırının bulunduğu bölgede İran kuvvetlerinin yerini Sovyet kuvvetleri almıştır. Çalışmada, Sovyet- İran ilişkileri kapsamında Sovyetlerin bu bölgeye yerleşme süreci anlatılacak daha sonra bu bölgede Türk askerleri ile yaşadıkları sorunlar irdelenerek bu sorunların Türk-Sovyet ilişkilerine etkisi ortaya çıkarılmaya çalışılacaktır. Sınır ihlalleri nedeniyle Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye verdiği uyarılar ve Türkiye'nin bu uyarılara karşı verdiği tepkiler de ele alınacaktır. Sovyetler Birliği'nin İran'ı işgal ettikten sonra Türkiye sınırını ihlal etmesinden kaynaklanan küçük çaplı çatışmalar ve bu çatışmalar neticesinde her iki taraftan verilen kayıplara yer verilmiştir. Türk- Sovyet ilişkilerinin zaman zaman gerginleşmesine neden olan bu olaylar iki ülkenin hadiselerle sağduyulu yaklaşmasıyla büyümeden çözüme kavuşmuştur. Çalışmamızda, özellikle araştırmacılara yeni açılan Türkiye Dışışleri Bakanlığı arşiv kaynakları kullanılmış ayrıca dönemin diğer ana kaynaklarına da yer verilmiştir. Dışışleri Bakanlığı arşiv belgeleri bize Türkiye'nin bu dönemde Sovyetlere karşı nasıl bir politika

¹ Sorumlu Yazar/Responsible Author: Arş. Gör. Dr. Yunus Bor, Ordu Üniversitesi Fen- Edebiyat Fakültesi, Ordu/Türkiye. E-posta: yunusbor@odu.edu.tr ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4391-8052>

izlediğine dair ipuçları vermektedir. Türk-İran sınır bölgesinde gerçekleşen bu hadiseler Dışişleri Bakanlığı belgelerinde anlatıldığı üzere 1941-1943 yılı Türk- Sovyet ilişkilerini etkilemiş hatta Sovyetlerin Türkiye'ye nota vermesine neden olmuştur. Ayrıca sınır bölgesinde yaşayan Kürt grupların Sovyetler tarafından nasıl desteklendiği ve Türkiye'nin bu desteği durdurmak için hangi diplomatik yolları kullandığı İngiliz Devlet Arşivi'nden alınan belgeler ile ortaya konmuştur.

Anahtar kelimeler: Türk-Sovyet ilişkileri, Türk-İran sınırı, Türkiye, İran, Sovyetler Birliği.

Abstract

The Second World War was one of the bloodiest wars in human history and more than 60 million people lost their lives. When the war was over, many countries struggled with famine and diseases. In this war, which is one of the bloodiest wars in history, Iran was occupied by the British and the Soviets on August 25, 1942, two years after the war started. The British settled in the south of Iran, and the Soviet Union dominated the northern and northwestern parts of Iran. In the region where the Turkish-Iranian border is located, the Soviet forces replaced the Iranian forces. In the study, within the scope of Soviet-Iranian relations, the settlement process of the Soviets in this region will be explained, then the problems they experienced with the Turkish soldiers in this region will be evaluated and the effects of these problems on Turkish-Soviet relations will be explained. In this process, the Soviet Union's warnings to Turkey due to border violations and Turkey's reactions to these warnings will also be discussed. In this period, the Soviet Union's warnings to Turkey due to border violations and Turkey's reactions to these warnings will also be discussed. These events, which caused Turkish-Soviet relations to become tense from time to time, were resolved before they escalated with the common sense approach of the two countries. Ministry of Foreign Affairs archive documents give us clues about what kind of policy Turkey followed against the Soviets in this period. These events, which took place in the Turkish-Iranian border region, how affected Turkish-Soviet relations between 1941 and 1943, as explained in the documents of the Ministry of Foreign Affairs, and even caused the Soviets to give a note to Turkey. In addition, how the Kurdish groups living in the border region were supported by the Soviets and what diplomatic ways Turkey used to stop this Soviet support were revealed with documents taken from the National Archives of United Kingdom.

Keywords: Turkish-Soviet relations, Turkish- Iranian border, Turkey, Iran, Soviet Union.

Giriş

Türk-İran ilişkilerine tarihsel süreç içerisinde baktığımızda benzer jeopolitik özelliklerde olan bu iki devlet zaman zaman anlaşmazlığa düşmüş olsalar da birbirlerini hesaba katmadan politika üretmemişlerdir. Benzer tarihi geçmişi olan bu iki devlet arasında son yüzyıldaki temel anlaşmazlıkların sınır boyunda yaşanan anlaşmazlıklar olduğu görülür. Geçmişten gelen bu sorun günümüzde de zaman zaman iki ülke arasında gerginliklere neden olmaktadır. Her iki ülkede de yaşayan Kürt aşiretlerinin sınır bölgelerini yaylak ve kışlak şeklinde kullanmaları sınır sorunlarını beraberinde getirmiştir. İkili ilişkilerde, yapılan anlaşmalarda sınır güvenliği meselesi ve özellikle Türkiye'nin İran'dan asayiş noktasında istekleri olmuştur. İran'ın İkinci Dünya Savaşı'nda işgal edilmesiyle birlikte Türk-İran ilişkileri İran'ın büyük devletler ile olan ilişkileri ve bu ilişkilerin Türkiye'ye yansımaları şeklinde geçmiştir. Sınır bölgelerinde Sovyet varlığı ve savaş boyunca yapılan sınır ihlalleri Türk-İran ilişkilerini etkilediği gibi Türk-Sovyet ilişkilerinin gerginleşmesine neden olmuştur.

Sovyetler Birliği, İkinci Dünya Savaşı'nda İran'ın kuzey ve kuzeybatısını işgal etmesiyle birlikte Türk-İran sınır bölgelerine de yerleşmiş şüphesiz Türkiye için bu durum endişe ile karşılanmıştır. Türk-Sovyet ilişkileri 1925 yılında her iki ülkenin emperyalist devletlere karşı aldığı tavır nedeniyle iş birliğine dönüşmüş bunun neticesinde aynı yıl Dostluk ve Tarafsızlık Anlaşması imzalanmıştır. Sonraki süreçte Sovyetler 1936'da Montrö'de ve sonrasında Boğazların statüsünü kendi istediği doğrultuda değiştirmek güney sınırlarını güvence altına almak için girişimlerde bulundu. Bu isteğini açıkça 1939 yılında yeniden dile getirince Türk-Sovyet ilişkileri kötüleşti. Tüm bunların üzerine 1941 yılında Sovyetlerin İran

sınır bölgesine yerleşmesi Türkiye’yi Sovyet tehlikesi ile karşı karşıya bıraktı. Türk askerlerinin ve sivillerin zaman zaman sınırın diğer tarafına geçmesi ve bazı Sovyet askerlerinin bu bölgede öldürülmesi Sovyetleri rahatsız etmiş ve Türkiye’yi birçok defa uyarmıştır. Türkiye ise bu uyarılara aynı sertlikle cevap vermiş bazen de durumu kabul etmiştir.

1. İran’ın İşgaline Kadar Türk-İran Sınır Sorunları

Türkiye ve İran ilişkileri 19. Yüzyılın başlarına kadar dönem dönem savaşlarla geçmiş, 19. ve 20. Yüzyıl boyunca ise birbirleriyle rekabet içinde olup üstünlük kurma çabasına girişmişlerdir. Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra ise her iki ülkede de bağımsız milliyetçi rejimler kurulmuştur. İran’da kurulan hükümetin idaresi zayıf ve ordusu güçsüz bir durumdaydı. Bu yüzden özellikle sınır bölgelerinde asayişin sağlanması kolay değildi. İran Ankara Hükümetini resmen tanıdığı Haziran 1922’den beri Türkiye ile bir dizi anlaşma imzalamıştır. Bu anlaşmalar görüşülürken iki ülke arasındaki sınır bölgesinin tespit edilmesi ve sınır bölgelerinde gerçekleşen hadiselerin çözüme kavuşturulması meselesi halledilmeye çalışılmıştır.

İki savaş arası dönemde Türk-İran ilişkilerinde zaman zaman gerginlikler olmuştur. Özellikle sınır bölgelerinde yaşanan hadiseler Türkiye’yi rahatsız ediyordu. Şeyh Sait isyanı sonrası Türkiye yönetime karşı olan Kürt aşiret liderlerine olumsuz tavır içindeyken bazı Kürt grupların faaliyetlerine İran müsaade gösteriyordu.

1927 yılında Türk-İran ilişkilerinde temel sorun sınır güvenliği sorunu idi. Sınır bölgelerinin dağlık olması ve İran merkezi otoritesinin kırsal bölgelerde zayıf kalması bu bölgelerin kontrolünü zorlaştırıyordu. Bu dönem itibariyle Türk-İran sınırının neresi olduğu noktasında ortak bir karar yoktu. 1913 yılında Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında imzalanan anlaşmanın hala geçerli olup olmadığı belirsizdi. Türkiye sınır bölgesinde eşkıyalık ile mücadele ederken sınır ötesine askeri birlik gönderiyordu. Bölge dağlık olduğu için her iki ülke de kontrol etme noktasında zorluklar yaşıyordu. İran Türkiye’yi topraklarında gözü olmak ile suçlarken Türk basını ise İran’ı Türkiye’yi arkadan vurmak ile suçluyordu.²

1927 yılı eylül ayında İkinci Ağrı Harekâtı sırasında Türkiye sınır bölgesinde bulunan bazı karakolları İran tarafına yanaştırarak İran’dan asilere gelecek yardımı önlemeye çalıştı. Türkiye İran’ı sınırda daha etkin bir şekilde önlem alma ve Türkiye’den kaçan Kürt çetelerin İran’a sığınmalarını önleme noktasında uyarıyordu.³

5-6 Temmuz 1930 tarihinde Cumhuriyet gazetesi Türkiye’nin Ağrı Dağı üzerinden İran topraklarına doğru operasyon yaptığını bildirdikten sonra eşkıyaların İran toprakları üzerinde hazırlık yaptıklarını ve Türkiye tarafındaki köylere saldırdığını, İran’ın ise bu eşkıyaları engellemek için hiçbir girişimde bulunmadığından bahseder. İran Türk basını tarafından ağır eleştirilere maruz kalır. Basında, İran hükümetinin eşkıyalara müsaade ettiği bu konuda aciz kaldığı, her bağımsız devletin yalnızca kendi memleketi için değil ayrıca komşusu olan memleketler hesabına da bağımsızlığı ve asayişini sağlaması gerektiği yönünde haberler yapılmıştır.⁴ Yine 1 Ekim 1931’de İranlı aşiretlerin eşkıyalarla barışması onları iskân etmesi ve eşkıyaların çeteler oluşturup köylere baskın yapması Türkiye’yi rahatsız etmiştir.⁵

Bu gerginlik döneminden sonra iki ülke temsilcileri önce 23 Ocak 1932’de Tahran’da bir araya gelmiş Türkiye-İran sınır çizgisinin belirlenmesine dair bir anlaşma imzalamışlardır. Burada Osmanlı Devletinden Türkiye’ye geçen sınırın ayrıntılı tanımı yapılmıştır. Bu anlaşma ile Ağrı Dağı’nın tamamı Türkiye’ye verilmiş Kotur bölgesi ise İran’a bırakılmıştır.⁶

² Çetinsaya 1999, 170.

³ Çetinkaya 1999, 156.

⁴ Cumhuriyet, 06.07.1930, 1, Milliyet, 06.07.1930.

⁵ Duman 2016, 839.

⁶ Soysal 2000, 428.

Sınır güvenliği için yapılan ve hala geçerliliğini koruyan 14 Mart 1937 sözleşmesi önemlidir. Tahran'da İran Dışişleri Bakanı E. Samiy ve Türkiye Büyükelçisi Cemal Hüsnü Taray tarafından imzalanan Türkiye-İran sınır bölgesinin güvenliğine ve sınırda çıkacak anlaşmazlıkların çözümüne ilişkin bu sözleşmede; sınırın iki tarafında elliser kilometrelik bir bölgede birbirlerine zarar veren olay ve uyuşmazlıkların, önce kaymakamlıklar sonra valiler daha sonra onların da üstünde yetkilere sahip olarak kurulacak Sınır Yüksek Komisyonu tarafından çözülmesine karar verildi. Ayrıca ağmacılık, eşkıyalık, hırsızlık, kaçakçılık, karşı tarafa göçe teşvik, sınır taşlarının ya da binalarının yıkılması, sürülerin karşıya geçirilmesi ya da kaçırılması, karşı tarafın karakollarına silah atılması, insanlara saldırı, güvenliği bozacak eylemler, v.b hareketlerde iki ülke arasında haberleşme ve iş birliği yapılması kararlaştırıldı. Gerektiğinde iki taraf ikişer kilometrelik sınır kesiminde birlikte araştırma yapabilecektir. Taraflardan biri çetelerle veya aykırı unsurlar ile kendi sınır bölgesinde giriştiği askeri mücadelelerde sınırın diğer kesiminin kapatılmasını isterse, askeri makamlar arasında bir tutanak ile o kesim kapatılacaktı. Bununla birlikte mücadele içinde olan taraf karşı tarafa çetelere karşı önlem almasını talep ederse bunun gereği yapılacaktır. Bu çete veya isyancı unsurlar sınırı geçmeyi başardıklarında onları izleyen taraf yerlerini belirleyip karşı tarafa bilgi verecek ve yakalanmasını talep edecektir.⁷

1937 sözleşmesinin imzalanmasında Türk-İran ilişkilerinin 1932'den sonra iyimser bir hava içinde geçmesi ve 1934 yılında Rıza Şah Pehlevi'nin Türkiye'yi ziyareti sonrası izlenimleri etkili olmuştur.

2. İkinci Dünya Savaşı Sürecinde Sovyetlerin Türk-İran Sınır Bölgelerine Yerleşmesi

İran, Sovyetler Birliği'nin Almanya karşısında daha dirençli ve güçlü savaşması için gönderilecek yardım güzergâhlarının en uygun ve kolay olanı idi. Bu düşünce ile 25 Ağustos 1941 yılında güneyden İngiltere ve Kuzey'den Sovyet saldırısı sonucu işgal edildi. Sovyetler İran'a üç farklı koldan girdiler. Birinci Kol Culfa'dan Tebriz'e İkinci kol Astar'a dan Pehlevi (Anzali) ve Reşt'e üçüncü kol ise Kuzeydoğu Horasan'a girdi.⁸ Türk-İran sınırına en yakın Sovyet merkez birliği Tebriz'deydi.

İran'ın işgalinden sonra Sovyetler kontrol altında tuttıkları bölgelerde özellikle Kürt aşiretlerinin silahlanmalarına müsaade etmesi Türkiye'yi rahatsız etmiştir Nitekim Türkiye bu rahatsızlığını İngiltere'nin Ankara büyükelçisi Hugessen'e bildirmiştir. Elçi Tahran'a yazdığı yazıda Türkiye Dışişleri Bakanının kendisini ziyaret ettiğini ve Türk-İran sınır bölgesinde Sovyetlerin Kürtlerin silahlanmalarına izin verdiğini ilettiğini bu konunun araştırılmasını istedi.⁹

Sovyetlerin kendi bölgelerindeki Kürtleri desteklediği iddiası sadece Türkiye tarafından dile getirilmiyordu. İran'ın Kirmanşah komutanı Mukaddem, bölgedeki İngiltere elçisine sunduğu bir raporda Kirmanşah ve çevresindeki Kürt grupların İran-İrak ve İran-Türkiye sınırında etkili olduklarını, Sovyetlerin bu grupların sempatisini kazanarak silahlanmalarına müsaade ettiğini, Kürtlerin İran yönetiminden rahatsız olduğunu ve bölgedeki herkesin bağımsız bir Kürdistan kurulacağını konuştuğunu iletti.¹⁰

Türkiye Sovyetler tarafından ileri gelen Kürt liderlerin Bakü'ye toplanması olayına şiddetle karşı çıkmış İngiltere'den bu konu hakkında bir açıklama beklemiştir. İngilizler de Türkiye kadar bu konudan rahatsızlık duymuş ve elçilik aracılığıyla Sovyetlere Aralık 1941'de

⁷ Soysal 2000, 431.

⁸ Bor 2022, 105.

⁹ Foreign Office (FO) 248/1405, 2.

¹⁰ FO, 248/1405, 3.

bu meselenin özünü sorarak Türkiye'nin gücendirilmemesi gerektiğini söylemiştir. Sovyetler ise meselenin bir kültürel gezi olduğu ve siyasi hiçbir gaye taşımadığını bildirmiştir.¹¹

3. Türkiye-İran sınırında Sovyet Askerleri ile Yaşanan Hadiseler

İran işgal edildikten sonra Sovyetlerin kontrolünde olan Türk-İran sınır bölgesinde Türk askerleri ile Sovyet askerleri arasında zaman zaman çatışmalar olmuştur. Sınır bölgesindeki bu çatışmalar Sovyetlerin bölgeden çekilmesine kadar devam etmiştir. İran-Türkiye sınırındaki hadiseler ekseriyetle Rusya'nın Kuybişev büyük elçisi Fatin Rüştü Zorlu tarafından Dışişleri bakanlığına bildirilir. 1941 yılı ağustos ayından itibaren başlayan sınır bölgesindeki hareketlilik 1945 yılının sonuna kadar çeşitli aralıklarla devam etmiştir.

İlk hadise 2 Kasım 1941 yılında Bazargan bölgesinin üç kilometre kuzeyinde gerçekleşmiştir. Sovyetler, Sovyet Birliği'ne ait bir nöbet yerine Türkiye tarafından yapılan saldırı olduğunu Türkiye'nin Sovyet elçisi Ali Haydar Aktay vasıtasıyla Türkiye'ye bildirmiştir. (Başkanlık Dışişleri Bakanlığı Arşivi (BDBA), 571/34825-137491-97 16.11.1941). Daha sonra 29 Nisan 1942'de Türk-İran sınırının yaklaşık iki kilometre uzağında bulunan bir yerde Sovyet askerlerinin elindeki haritaya göre Sovyet bölgesine giren iki Türk askeri üç el ateş etmiş, Sovyet askerleri ise beş el ateş ederek karşılık vermiştir. Daha sonra 15 kişilik Türk asker grubu sınırı geçerek bölgeye gelmiş ve Sovyet askerleri ile çatışmaya girmişlerdir. Sovyet askerlerine takviye gelmesiyle Türk askerleri kendi bölgelerine çekilmiştir.¹²

5 Haziran 1942'de Afacan bölgesinde devriye gezen bir Sovyet ekibi Hacı Cafan mıntkasında Sovyet askerlerinin bulunduğu bir yerde üç Türk askerinden birini esir almış daha sonra Türk hudut muhafızlarının ateşi ile birçok piyade himaye edilmiş Sovyet müfrezesi hududu geçmemiştir.¹³ 14 Haziran 1942'de ise Sovyet askerleri tarafından bir Türk askeri esir alınmış bu hadise karşısında Türkiye askerinin derhal iade edilmesini Sovyet makamlarına bildirmiştir.¹⁴

1 Temmuz 1942'de Türk-İran sınır bölgesinde iki grup halinde olan Türk süvarilerinin sınırı geçerek Rus askerlere ateş açtıkları, bir askeri yaraladıkları, Sovyet askerlerinin geriye çekilmesi neticesinde bu askerinin silahlarının alınarak öldürüldüğü Türkiye'nin bu konuda uyarıldığı ve bu bölgede ivedilikle ciddi bir tahkikat yapılması gerektiği bilgisi verilir.¹⁵

Fatin Rüştü Zorlu, 23 Temmuz ve 8 Ağustos 1942'de Rus temsilcisi Lozoski'nin kendisini çağırdığını ve sınır bölgesinde meydana gelen hadiselerden bahsedildiğini anlatır. 23 Temmuz'daki görüşmede Türk- İran sınırında Ravyan bölgesinde bir grup Türk askerinin Sovyet askerleri ile çatışmaya giriştiğini bu çatışma neticesinde Çavuş Rumsnov adlı bir askerinin öldürüldüğünü ve iki Rus askerinin esir alınarak Türk tarafına götürüldüğünü ilettikten sonra, Sovyet yetkilileri bu iki Rus askerinin derhal iadesini ve öldürülen Çavuş Rumsnov'un ailesine maddi tazminatın sağlanmasını gerektiğini söyler. 8 Ağustos'ta ise 20 Temmuz 1942'de Belecik bölgesinde dört Sovyet kumandanının kaybolmasının ardından yapılan inceleme sonucunda bu askerlerin Türk-İran sınırını geçtiğini ve 30-35 kişilik bir Türk asker grubu tarafından öldürüldüğü bu askerlerin cesetlerinin Türk tarafında olduğu için bir an önce Sovyetlere teslim edilmesi gerektiği bildirilmektedir. Zorlu, bu görüşmede Sovyet askerlerinin Türk- İran sınır bölgesinde yeni oldukları için sık sık ihlal yaptıklarını söyleyerek bu hadiselerin barışçıl bir şekilde ilerleyen Türk- Sovyet ilişkilerine zarar vermemesi gerektiğini

¹¹ FO, 371/27245, 1.

¹² Başkanlık Dışişleri Bakanlığı Arşivi (BDBA), 571-34825-137491-89, 1.

¹³ BDBA, 571-34825-137491-75, 1.

¹⁴ BDBA, 571-34825-137491-74, 1.

¹⁵ BDBA, 571/34825-137491-14, 1.

vurgulamıştır. Ayrıca Türk hükümetinin bölgede tedbir alacağını yinelemiştir.¹⁶ Bu hadiseden sonra Sovyetler Saroşan bölgesinde Sovyet askerlerinin saldırıya uğradığını bildirmişse de Türkiye bu tarihte başka bir hadise olmadığını savunarak Sovyet notasını reddetmiştir.¹⁷

31 Temmuz 1942’de Türkiye tarafından dört kişi silahlı bir asker refakatinde Türk-İran sınırından geçerken Sovyet askerlerinin uyarısı ile siviller bölgeden kaçmış Türk askerinin ise silah ve şapkası alınarak geri salınmıştır. Türk askerlerinin Sovyet askerlerinin mıntıklarına geçmemesi için yeterli tedbirlerin alınması gerektiğini bildirmiştir.¹⁸

Türkiye 1943 yılının sonunda bu yıl içinde meydana gelen beş sınır hadisesi dolayısıyla Sovyetlere bildirilmek üzere Moskova elçiliğine bu hadiseler hakkında bilgi vermiştir. Türkiye bu sınır hadiselerini araştırmak için ortak bir Türk-Sovyet askeri heyetinin kurulduğunu hatırlatmış ve bu kurulun 23 Kasım 1943’te gerçekleştirdiği askeri heyet toplantısında, Heretil olaylarının Türkiye tarafında olmasına rağmen, Rusların, Türk sınır haritasının yanlış olduğunu iddia etmesinin kabul edilemez olduğunu vurgulamıştır. Türkiye, Türk-İran sınır haritasının yalnız Türkiye- İran arasında kabul edilen harita olduğunu bunun dışındaki hiçbir haritanın kabul edilemeyeceğini bildirmiştir. Türkiye bu hadiseye Sovyet tarafının yaklaşım biçiminin yanlışlığına vurgu yaparak sert bir şekilde cevap vermiştir. Türkiye, Sovyet askerlerinin ellerindeki haritaya göre hareket ederek yanlışlıkla Türk tarafına girdiği için çatışmalarının gerçekleştiğini, Türkiye’nin elinde bulunan haritanın yanlış olduğu iddiasının ise kabul edilemez olduğunu anlatmıştır. Moskova’ya gönderilen yazıda, daha önce gerçekleşen hudut hadiselerinin halledilemediği ve bu hadiselerin çözümü ikitaraftan seçilmiş yüksek rütbeli subayların incelemelerine bırakıldığı hatırlatılmıştır. Buna rağmen yeni hadiseleri yeniden siyasi bir kanal ile çözmeye çalışmanın sorunun çözümüne katkı vermeyeceği söylenmiştir. Son olarak eğer haritalarda farklılıklar var ise bunun protokol meselesi yapılmasının Türkiye tarafından kabul edilemeyeceği hadiselerin Türkiye’nin sınır haritasına göre yeniden askeri heyetlerce incelenmesi gerektiği görüşü bildirilmiştir.¹⁹

Sonuç

1941 sonu ile başlayan ve 1943 yılının sonuna kadar devam eden sınır bölgesi anlaşmazlıkları zaman zaman Türk- Sovyet ilişkilerinin gerginleşmesine neden olmuştur. Tüm bu yaşanan hadiseler karşısında Türkiye’nin tavrı başından sonuna kadar net olmuştur. Türkiye Türk-İran sınır bölgesi haritalarının açık bir şekilde İran ve Türkiye arasında belirlendiğini ve bu sınırın nereden başlayıp nereden bittiği yeniden tayin edilmek isteniyorsa muhatap alınacak tarafın Sovyetler değil İran olduğunu vurgulamıştır. Türkiye Moskova ile yaptığı yazışmalarda çatışmadan uzak sorun çözmeye yönelik bir üslup kullanmıştır.

Türkiye’yi rahatsız eden diğer bir konu ise Sovyetlerin bölgedeki Kürt gruplarına verdikleri destek idi. İkinci Dünya Savaşı boyunca sınır bölgesinde Kürt gruplarla da mücadele kapsamında Türkiye, İngiltere ve İran hükümetlerine Sovyetlerin bu faaliyetlerini durdurması için baskı yapılması noktasında uyarı vermiştir. Türkiye bu bölgelerde Rızaiye ve Tebriz konsoloslukları aracılığı ile Kürtlerin Sovyetler ile yaptıkları görüşmelerden ve Sovyetlerin Kürtlere yaptığı yardımlardan haberdardı.

1944 yılı yazında Sovyetlerin bulunduğu sınır bölgesinde özellikle İran’da bulunan Kürt grupların Türkiye tarafına yaptıkları saldırılar nedeniyle Türkiye birçok kayıp vermiş ve Sovyetlerin bu bölgedeki faaliyetleri desteklemesi Türkiye’yi rahatsız etmiştir. İkinci Dünya Savaşı öncesinde gergin olan Türk- Sovyet ilişkileri, Türk-İran sınırındaki Sovyet faaliyetleri nedeniyle zaman zaman kırılma noktasına gelmiştir.

¹⁶ BDBA, 571-34825-137491-9, BDBA, 571-34825-137491-15, 1.

¹⁷ BDBA, 571-34825-137491-18, 1.

¹⁸ BDBA, 571-34825-137491-16, 1.

¹⁹ BDBA, 571-34825-137474-1, 1.

Çıkar Çatışması / Conflicts of Interest: Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyaneder. / The author declare no conflict of interest.

Kaynakça

- Başkanlık Dışişleri Bakanlığı Arşivi, (BDBA), 571-34825-137491-9, 30.07.1942). “Kuybişef Büyükelçiliğinden Hariciye Vekaletine”.
- (BDBA), 571/34825-137491-14, 30.07.1942). “Kuybişef Büyükelçiliğinden Hariciye Vekaletine”.
- (BDBA), 534 37165-148354 90). “Kuybişef Büyükelçiliğinden Hariciye Vekaletine”.
- (BDBA), 571-34825-137474-1, 28.12.1943). “Hariciye Vekaletinden Moskova Büyük Elçiliğine”.
- (BDBA), 571-34825-137491-16, 11.08.1942), “Kuybişef Büyükelçiliğinden Hariciye Vekaletine”.
- (BDBA), 571-34825-137491-18, 04.09.1942), Kuybişef Büyükelçiliğinden Hariciye Vekaletine”.
- (BDBA), 571-34825-137491-9, 30.07.1942), Kuybişef Büyükelçiliğinden Hariciye Vekaletine”.
- (BDBA), 571-34825-137491-15, 08.08.1942), Kuybişef Büyükelçiliğinden Hariciye Vekaletine”.
- (BDBA), 571/34825-137491-14, 30.07.1942), Kuybişef Büyükelçiliğinden Hariciye Vekaletine”.
- (BDBA), 534 37165-148354 90.12.12.1941.
- (BDBA), Başkanlık Dışişleri Bakanlığı Arşivi, 534 37165-148354 105) 14.11.1944.
- (BDBA), 571-34825-137491-74, 09.06.1942). Kuybişef Büyükelçiliğinden Hariciye Vekaletine”.
- (BDBA), 571-34825-137491-75, 13.07.1942). Kuybişef Büyükelçiliğinden Hariciye Vekaletine”.
- (BDBA), 571-34825-137491-89, 09.06.1942), Kuybişef Büyükelçiliğinden Hariciye Vekaletine”.
- (BDBA), 571/34825-137491-97 16.11.1941), “Elçi Ali Haydar Aktay’dan Hariciye Vekaletine”.
- The National Archieve (İngiltere Devlet Arşivi) From Ankara to Foreign Office, FO 248/1405, Kurdish Suiation, 3.10.1941.
- British Consulate Kermanshah, FO 248/1405, Kurdish Suiation, 15.9.1941.
- Kurdish Movement on Turco-Persian Turco-Iraqi and Turco-Syrian Frontiers, FO 371/27245, Iraqi-Persian Relations- Kurds, 4.12.1941.
- Cumhurbaşkanlığı İsmet İnönü Arşivi, Belge no: 500799, 18.03.1946.
- Cumhuriyet Gazetesi, “Ağrıdaki Üzerindeki Askeri Harekatımız İnkışaf Ediyor”, 6.07.1930, 1.
- Cumhuriyet Gazetesi, “Tenkil Harekâtı Sür’atle İlerliyor”, 5.07.1930, 1.
- Milliyet Gazetesi, “Şarkta Tedip Harekâtına Başladık”, 6.07.1930, 1.
- Bor, Y. 2022, İkinci Dünya Savaşı’nda İran ve Türkiye ile İlişkileri (1939-1947), Sonçağ Yayınları, Ankara.
- Çetinsaya, G. 1999, “Atatürk Dönemi Türk-İran İlişkileri, 1926-193”, *Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, C.V, 3, 170.
- Duman, S. 2016, “Tek Parti Dönemi Türkiye-İran İlişkileri”, *Yeni Türkiye Dergisi*, 83, 835-848.
- Soysal, İ. 2000, *Türkiye’nin Siyasal Anlaşmaları (1920-1945)*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi.